

4. A jó és a rossz. Erény és lelkiismeret.

- milyen elemi mozzanatok határozzák meg az emberi **cselekvést**? a cselekvést az emberi szellem 2 alapvető tevékenysége határozza meg: a megismerés és az akarás → elmélet (**teória**) és gyakorlat (**praxis**): elsőként Arisztotelész a szellem eme két megvalósulási formáját
- a **megismerés**: az ember magáévá tesz valamilyen külső tárgyat, körüljárja, beléhatol, megragadja és leírja a természettudomány kifinomult módszereivel; de éppúgy magáévá tehet az ember valamilyen belső, szellemi igazságot, felismerést, amit a gondolatainkkal járunk körül; a szubjektum (felismerő alany) és az objektum (a felismerni kívánt dolog) egysége a szubjektumban valósuljon meg → az ember részévé válik a szerzett ismeret → a megismerés a világot a megismerhető (igaz) valóság összességéként tárta fel – már eleve, hiszen mindenkinek kezdettől fogva van világképe, a „világ” fogalma már eleve adott, mint az (igaz) valóság összessége, noha világképünk mindig hiányos marad és nagyon különböző lehet; az **akarás**: az ember az akaratával valamit meg akar változtatni, el akar érni, hatást akar gyakorolni valamilyen kézzelfogható vagy elvont tárgyra → a szubjektum (az akaró alany) és az objektum (az akart állapot) egysége az objektumban jöjjön létre; az akarás a világot a törekvésre érdemes lehetőségek (a jó) összességéként tárta fel – már eleve, hiszen mindenkinek kezdettől fogva van elképzelése a jóról → **összefonódik** a megismerés és az akarás: akkor ismerünk meg valamit, ha meg akarjuk ismerni, és csak arra törekszünk, azt akarjuk, amiről már van valami ismeretünk, elképzelésünk → **kölcsönös meghatározás**: az akarás meghatározza a megismerés folyamatát és a megismerés behatárolja, specifikálja az akarat irányát, célját
- az emberi **akarat** lényegileg mindig az **általános jóra** irányul: pl. a jó ideája (Platón) vagy a boldogság (Arisztotelész), ez az alaptendenciája minden tudatos emberi tevékenységnek; de az akarat önmaga nem tudja meghatározni, specifikálni a tárgyát; ilyen tárgyat, azaz indítékot csak a **megismerés** segítségével találhat, ezért mozgósítja az akarat a megismerést, hogy keressen jó indítékot, tárgyat, amire irányul → így lesz **meghatározott akarat**, amely az általános jó egy bizonyos lehetőségére irányul → a megismerés mögött mindig valamilyen „érdek”, érdeklődés áll: nincsen gyakorlat- és „érdek”-mentes **elmélet** → de elméleti reflexió útján felülvizsgálhatjuk érdekeinket, érdeklődésünket, mert

pl. nem gazdasági gyakorlatunk anyagi feltételei határozzák meg élméletünket, megismerésünket (miként Marx történelmi materializmusa állítja) → az etika feladata, hogy megvizsgálja, hogy milyen **indítékok**, érdekek hatnak az akaratra, határozzák azt meg, milyen tárgyra irányul és melyek az erkölcsi szempontból, jó ill. rossz indítékok → Kant szerint egyedül az **jó akarat** mondható jónak, vagyis a jó indíték – és nem a kitűzött cél; a jó indíték azt jelenti, hogy a kötelesség határozza meg az akaratot és nem a várt jutalom, a kellemes eredmény, a haszon, hiszen ha ezek határozzák meg az akaratot, akkor nem az erkölcs a mérvadó, hanem valami külső motiváció → kérdés: hogyan cselekedne az ember, ha biztos lehetne abban, hogy büntetlenül megússza? – ez mutatná meg az ember valódi erkölcsi mércéjét (magával és nem másokkal szemben)

- az emberi **cselekvés** mindig valami körülhatárolt, meghatározott jóra irányul, amit a megismerés feltárt és megvalósítható lehetőségként tált az akarat számára; a jó és a rossz fogalma feltételezik egymást; a **jó** és a **rossz** nagyon tág fogalmak: pl. jó könyv, jó autó, jó időjárás, jólét, jó élet, jó ember → az általános jó ≠ az erkölcsi jó, rossz (= amire az erkölcsileg helyes, helytelen irányul) – hogy a morális jó pontosan hogyan határozható meg, miben rejlik, az mindig vita tárgya volt és lesz → Kant: **erkölcsi a priori** (a priori = ami nem a tapasztalatból származik, hanem minden tapasztalat előfeltételét képezi, eleve adott értelmi képesség, alapelv): a **jó**, a **rossz** + a **felszólítás** (imperatívusz), hogy **kell**: „A jót meg kell tenni, a rosszat pedig kerülni kell.” (Aquinói Szt. Tamás, aki szerint a jó = közjó) → ez az erkölcs, morál alapvető formális struktúrája, felépítése (még nem arról van szó, hogy pontosan mit kell tenni) → minden emberben, kultúrában megvan az erkölcsiség e három alkotóeleme, alapelve → az emberi **lelkiismeret** a priorija, a moralitás és egyben az ethosz, az etika alapstruktúrája, formai felépítése → a lelkiismeret magába foglalja az „ismeret” kifejezést: ez is mutatja, hogy a megismerés, a tudás meghatározza a lelkiismeretünket (az etika mint tudomány bővítheti a lelkiismeretünket meghatározó tudást)
- minden embernek van lelkiismerete: a gyakorlati ész + morál (erkölcs) = **lelkiismeret** → egyéni erkölcs, moralitás
- **gyakorlati ész** (Arisztotelész óta): a gyakorlatra irányuló ész kérdése: mit kell tennem itt és most? ez a kérdés irányulhat valami megoldandó feladatra (pl. vizsga, dolgozat), technikai megoldás keresésére, a konvencióhoz tartozó helyes cselekvésre (köszönés), de vonatkozhat az erkölcs területét érintő kérdésre is →

a gyakorlati ész kapcsolatba lép az egyéni erkölccsel (jó, rossz, kell): működésbe lép a **lelkiismeret** → a gyakorlati ész az **általános jóból** indul ki és ezt konkretizálja, vonatkoztatja az adott helyzet különleges körülményeire és teszi a megismerésre alapozva meghatározott jóvá; a gyakorlati ész azáltal, hogy meghatározza, irányítja az **akaratot**, összeköti az elméletet, az ismeretet (az általános jót) a gyakorlattal, a konkrét cselekvéssel; két pont: a kiindulópont az általános jó, a végpont a **döntés / cselekedet megkezdése**, a kettőt összeköti a gyakorlati ész → mind a két pont megközelítésénél adódnak problémák:

- az **általános jó** és az ebből levezethető erkölcsi alapelvek felismerésének problémája: lehet-e biztos tudást, ismeretet szerezni a jóról? és hogyan? → **kognitivismus**: a morális elvek megismerhetők, elemezhető, igazolhatók, tudatosan megváltoztathatók → normatív etika lehetséges → objektív (interszjektív) etika, abszolutizmus; **non-kognitivismus**: a moralitás alapja az erkölcsi alany érzései (emotivizmus) vagy közvetlen belátás (intuicionizmus) → csak deskriptív etika lehetséges → szubjektivismus, relativizmus
- a **döntés**, a **cselekedet** megkezdésének problémája, **az akarat motivációja**: ész, a lelkiismeretből fakadó, ésszerű kötelesség (**transzcendentális** okság) vagy hajlam: öröm, vagyis az, ami kellemes és fájdalom, vagyis az, ami kellemetlen (**empirikus** okság) → **Kant**: morális jó = ami kötelességből fakad és nem hajlam által motivált → hogy mi a kötelesség, azt a tiszta ész határozza meg minden empirikus befolyástól függetlenül, ezért tisztán: kategórikus (feltétlen) imperatívusz → észindíték, jellemzője az univerzalizálhatóság → **a lelkiismeret antitézisei**, ellentétes indítékai: **materiális – formális, szubjektív – objektív, hipotetikus – kategórikus, heteronóm – autonóm** (kritika: kell tartalom is: antropológia) → tehát: hajlam vagy belátás, ösztön vagy kötelesség, érzékiség vagy szellemiség, idegen törvény uralma vagy öntörvényűség → az egyén ne csak érzéki-testi lényként, hanem erkölcsi személyként cselekedjen!
- **Arisztotelész**: az ésszerű kötelesség és a hajlam között harmóniát kell létrehozni, mert csak az lehet erényes ember, aki örül, amikor erkölcsileg helyesen cselekszik → **erények** kiművelése; az erény: (nem veleszületett, hanem) szerzett, kimunkált jellemvonás, attitűd; egyetlen cselekedetből nem olvasható ki, hanem a megismételt cselekvési módból vezethető le; a cselekvő személy része, jellemének alkotóeleme → jellemvonás

- **Arisztotelész:** a boldogság abból a tevékenységből fakad, ami az ember számára specifikus, amiben megvalósul embervolta: az ész tevékenysége, az **értelem által irányított élet = erényes élet = boldogság**; kétféle erény (a lélek felépítésének megfelelően): 1) **értelmi erények:** tanulással elsajátíthatók → az alapelvek megismerése, tudomány, bölcsesség, alkotóképesség, körültekintő cselekvőképesség, 2) **etikai erények:** gyakorlással elsajátíthatók, de belátást is feltételeznek és ahhoz, hogy tevékenységben megvalósuljanak, elhatározására van szükség → bátorság, mértékletesség, jószívűség, udvariasság, barátságosság, igazságosság; az etikai erények középutat jelentenek két szélsőség között: a bátorság pl. **középút** a gyávaság és a vakmerőség között
- az emberi élet végcélja, a **boldogság** a lélek képességeinek megvalósulása, az értelmi és az etikai erények gondolkodásban (theória) és cselekvésben (praxis) történő megvalósítása → az etikai erények megvalósítása csak az emberi **közösségben** lehetséges (pl. barátságosnak lenni valakivel szemben) és bizonyos külső javakat igényelhet (pl. anyagi jólét, testi épség) → a (politikai) közösségben az **igazságosság** a legfontosabb erény (a közjó szolgálatában)
- **Aquinói Tamás: teológiai erények** (hit, remény, szeretet) kegyelmi ajándékok, **kardinális erények:** az ember természetes képességeinek kiteljesedései
- **a lelkiismeret autonómiája:** csak saját lelkiismeretünk szabhatja meg moralitásunkat; csak olyasmi kötelezhet bennünket morálisan, amit lelkiismeretünk kötelességként elfogadott, egyébként kényszerről van szó; az egyes ember szemszögéből nevezve csak az a mérvadó, hogy engedelmeskedik-e a lelkiismeretének – akkor is, ha **téved** a lelkiismerete vagy még nem eléggé fejlett, kifinomult (a lelkiismeret fejleszthető, ezt a célt szolgálja az etika, nevelés)
- egy **cselekedet** morális értéke kizárólag az azt **megelőző lelkiismerettől** függ, ami magában foglalja az ismeretet, a cselekedet minden releváns körülményére vonatkozó legjobb tudást, ezért egy cselekedet morális értéke csak az egyéni lelkiismeret felől ítélni lehet meg – a cselekedet moralitását csak a cselekvő maga ítélni lehet meg, kívülálló nem; a legjobb tudásunk: a) erkölcsi a priori, b) alapvető világnézet, c) tapasztalati tudás → **motivációs horizont**; a cselekedetet követő lelkiismeret azt kérdezi: helyesen cselekedtem-e? → jó vagy rossz lelkiismeret
- **a szégyen** lehet a moralitásból fakadó szégyen: lelkiismeretfurdalás, amikor az ész „visszaüt” (Aquinói Szt. Tamás), de fakadhat amorális konvencióból (pl. eredmény, siker, színvonal) és ethoszból is